

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.28/29

А.В. Андреев

**ЗАСОБИ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ОСОБУ,
ЯКА ВЧИНИЛА ЗЛОЧИН, ЗА КК УКРАЇНИ**

У статті розглянуто низку проблем законотворчого характеру щодо передбачених КК України видів звільнення від відбування покарання, які є засобами посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу; визначено напрямки вдосконалення кримінального законодавства в цій частині.

Ключові слова: *умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від покарання за хворобою, звільнення від покарання на підставі акту про помилування.*

В статье рассмотрено ряд проблем законотворческого характера относительно предусмотренных УК Украины видов освобождения от отбывания наказания, которые являются средствами посткриминальной дифференциации уголовно-правового воздействия; определены направления усовершенствования уголовного законодательства в этой части.

Ключевые слова: *условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, замена наказания более мягким, освобождение от отбывания наказания беременных женщин и женщин, имеющих детей возрастом до трех лет, освобождение от наказания по болезни, освобождение от наказания на основании акта о помиловании.*

In the article some problems of law making connected with legal types of discharge from serving punishment, which are the means of post criminal differentiation of criminal law influence, are considered; the ways of improvement of criminal law legislation are defined.

Key words: *parole, commutation of the remaining part of a sentence, discharge from punishment for pregnant women and women with children under three years of age, discharge from punishment on medical grounds, discharge from punishment on the basis of an act of pardon.*

У випадку реалізації кримінальної відповідальності в найсуворішій і найрепресивнішій її формі (при відбуванні або виконанні покарання) може відбуватися корегування обраного судом в обвинувальному вирокі заходу кримінально-правового впливу. Адже точно визначити такий обсяг та характер кримінально-правового впливу, який призведе до результату у вигляді досягнутої мети покарання, не завжди є можливим. Іноді необхідність у зміні застосовуваних кримінально-правових заходів зумовлюється причинами об'єктивного характеру.

За таких умов є доцільним змінювати репресивний вплив на засудженого за рахунок застосування до нього засобів посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу (цей термін запропоновано О.І. Чучаєвим і Г.П. Фірсовою [1, с. 311] та як, на нашу думку, є хоч і не зовсім досконалим, але найбільш удалим). Маються на увазі ті особи, які через свою поведінку або інші причини, не потребують повного відбування покарання чи того його виду, яке було призначене. КК України для зазначених осіб передбачає різні засоби посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу. Зокрема йдеться про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від покарання за хворобою (ч. 1, ч. 2 ст. 84 КК України), звільнення від покарання на підставі акту про помилування.

Окремі кримінально-правові аспекти вказаних видів звільнення від відбування покарання досліджувалися в наукових працях низки вчених-правників, а саме І.Г. Богатирьова, О.П. Гороха, С.В. Данеляна, О.В. Дашенка, Д.В. Казначєєвої, О.Ф. Ковітці, В.О. Меркулової, К.В. Михайлова, А.А. Музики, Є.С. Назимка, О.М. Нізамітдінової, Є.О. Письменського, С.М. Сабаніна, М.І. Хавронюка, П.В. Хряпінського, Л.В. Яковлевої, С.С. Яценка та інших. Разом із тим низка теоретико-прикладних питань щодо засобів посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу залишаються слабо розробленими, що власне, зумовлює актуальність та вибір теми дослідження.

Метою цієї статті є визначення проблемних питань правової регламентації передбачених кримінальним законодавством засобів посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин, формулювання пропозицій щодо їх усунення.

1. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України). Цей вид звільнення від покарання, до якого був засуджений винний і частину якого він відбув, за статистикою є най-

більш розповсюдженим серед інших заходів посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу. Суди часто застосовують ст. 81 КК України з метою корегування первинно призначеного покарання, оскільки в загальному сенсі мета будь-якого покарання не полягає в застосуванні певних обмежень як таких. Покарання має виправити особу, позбавивши її тих негативних властивостей, завдяки яким був учинений злочин. Якщо до закінчення визначеного строку покарання його мета досягнута, то цілком логічним є дострокове звільнення особи від відбування частини покарання, яка залишилася. Однак, як справедливо зауважує Є.О. Письменський, незважаючи на широке поширення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, виникає питання про якість його застосування на практиці. Є підстави вважати, що зберігається тенденція зростання рівня рецидиву серед осіб, звільнених від відбування покарання, і, відповідно, зазначений вид звільнення не здійснює необхідного впливу на засуджених. Не в останню чергу це пов'язано з недосконалістю законодавчих норм, що регламентують умовно-дострокове звільнення [2, с. 166].

Почнемо з питання про те, чи має бути умовно-дострокове звільнення від відбування покарання правом суду або таке звільнення повинне відбуватися обов'язково в разі констатації наявності визначених у законі підстав його застосування? На сьогодні формально юридично проблем не існує, адже згідно з ч. 1 ст. 81 КК України умовно-дострокове звільнення від відбування саме *може бути застосоване* до позначеної в ній категорії осіб. Однак *de lege ferenda* обговорюють питання про запровадження обов'язковості в прийнятті рішення про умовно-дострокове звільнення. Так, російські вчені висловили пропозицію про автоматичне звільнення за формалізованими правилами (наприклад, відбуття певної частини призначеного покарання, виконання правил режиму, участь у реабілітаційних програмах) [3]. На наш погляд, реалізація висловленої ідеї безумовно сприятиме звуженню судової дискреції, яка на сьогодні є занадто широкою. Більше того, кожен засуджений міг би чітко розуміти, які конкретно вимоги висувають до нього і який варіант поведінки дозволить достроково звільнитися. Проте для ефективної дії принципу імперативності в ухвалюваних рішеннях щодо умовно-дострокового звільнення потрібно спочатку формалізувати самі підстави його застосування, сформулювати їх таким чином, щоб у правозастосовців і самих засуджених не виникало жодних сумнівів у їх наявності або відсутності. Перш за все, це потрібно для того, щоб звужена судова дискреція не трансформувалася в розширену дискрецію представників пенітенціарної служби.

У ч. 1 ст. 81 КК України встановлено вичерпний перелік покарань, при відбуванні яких можливе умовно-дострокове звільнення. На сьогодні до таких покарань віднесено: виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі. У юридичній літературі досить часто дискутують питання про розширення або звуження цього переліку. Ураховуючи, що всі покарання, від яких можна умовно-достроково звільнити особу є строковими, то доцільно дозволити здійснювати таке звільнення серед іншого від громадських робіт, арешту та довічного позбавлення волі (у разі заміни цього покарання позбавленням волі). Такі зміни дозволять обґрунтовано розширити законні права засуджених, які в процесі реалізації щодо них покарання мають усвідомлювати важливість найскорішого виправлення.

Треба зауважити, що стосовно покарання у виді довічного позбавлення волі виникає найбільше дискусій. Деякі фахівці навіть припускають можливість умовно-дострокового звільнення від нього за чинної редакції кримінального закону. Зокрема, А.П. Гель вважає, що у засудженого може виникнути право на умовно-дострокове звільнення після застосування акту помилування, рішення про застосування якого належить до виключної компетенції суду [4, с. 160]. На нашу думку, чинна редакція ст. 81 КК не дає можливості умовно-достроково звільняти від довічного позбавлення волі, оскільки до цього покарання особа не засуджувалася. Хоча треба визнати, що цілком можливе й інше тлумачення закону в цій частині.

Підставами для умовно-дострокового звільнення відповідно до ч. 2 і ч. 3 ст. 81 КК України є доведеність виправлення засудженого (*матеріальна підстава*) та фактичне відбуття не менше половини, двох третин, трьох чвертей установленого вироком суду строку покарання (*формальна підстава*).

Дослідивши формальну підставу умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, Д.В. Казначеева пропонує змінити його законодавче визначення та скоротити тривалість обов'язкової для відбування частини строку покарання до однієї третини, половини, двох третин. На її думку, серед іншого така новація дозволить знизити негативний вплив умов відбування покарання на особу та поведінку засудженого, особливо, при відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк знизить вплив умов ізоляції на засудженого, а також буде сприяти поверненню засудженого до нормального життя у суспільстві шляхом його планомірної та контрольованої ресоціалізації [5, с. 4, 9].

Висловлена пропозиція не є новою. Зокрема, у кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн (Вірменія, Казахстан, Російська Федерація, Узбекистан та інші) передбачено менші за встановлені КК України розміри покарання, які мають відбутися засуджені для їх умовно-дostroкового звільнення. Проте видається більш правильним підходити до зазначеного питання диференційовано. Так, для умовно-дostroкового звільнення від відбування найбільш суворих покарань (обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців і позбавлення волі) є сенс залишити передбачені чинним законом розміри строків. Що стосується менш суворих покарань, таких як виправні роботи та службові обмеження для військовослужбовців, то резонно зменшити тривалість обов'язкової для відбування частини строку покарання.

2. *Заміна покарання більш м'яким (ст. 82 КК України)*, так само як і умовно-дostroкове звільнення дозволяє забезпечувати індивідуалізацію покарання на стадії його відбування.

Відповідно до ч. 1 ст. 82 КК України невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким лише тим особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. Інші види покарання не підлягають заміні більш м'яким. Тобто порівняно з умовно-дostroковим звільненням перелік покарань, які підлягають заміні, є ще більш вузьким, що негативним чином впливає на багатаспектний процес реалізації покарання. Так, цілком можливим додати до зазначених двох покарань ще довічне позбавлення волі (за необхідності окремої регламентації цього питання) та арешт, як найбільш суворі та пов'язані з позбавленням волі особи.

Одним з ключових питань є проблема розмежування підстав застосування умовно-дostroкового звільнення та заміни покарання більш м'яким. В.П. Герасименко в загальних рисах пропонує свій варіант їх розмежування. Так, відповідно до положень КК умовно-дostroкове звільнення (ст. 81 КК України) застосовується до засудженого, який довів своє виправлення, заміна ж невідбутої частини покарання застосовується до засудженого, який лише став на шлях виправлення (ст. 82 КК України). Умовно-дostroкове звільнення застосовується за певної умови, а заміна невідбутої частини покарання – міра безумовна. При умовно-дostroковому звільненні особа в цілому звільняється від подальшого відбування покарання, тоді як при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким засуджений продовжує відбувати покарання, хоча й іншого виду (більш м'яке) [6].

Є.О. Письменський називає головною проблемою відсутність чітких і зрозумілих критеріїв, які б допомагали розмежовувати вимоги закону, покладені в основу застосування умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким. Формулювання "довів виправлення" та "став на шлях виправлення", на його переконання, у юридичному контексті виглядають занадто розпливчастими і, крім того, завжди суб'єктивно забарвленими [1, с. 384]. Повністю погоджуючись зі сказаним, слід зауважити, що проблема дійсно існує та потребує свого розв'язання на законодавчому рівні. Підстави застосування схожих за змістом засобів посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу мають формулюватися чітко та однозначно. Поведінка засудженого та його виправлення мають оцінюватися, передусім, за ставленням засудженого до основних засобів виправлення – встановленому порядку виконання та відбування покарання (режиму), суспільно корисній праці, соціально-виховній роботі, загальноосвітньому і професійно-технічному навчанню, громадському впливу. Відповідно ступінь виправлення, а отже й застосовуваний захід впливу мають обиратися залежно від конкретних актів поведінки, що характеризують особу стосовно засобів виправлення. Бажано критерії, за якими визначається ступінь виправлення засудженого, формалізувати, що не лише звузить суддівський розсуд і сприятиме зниженню корупційних ризиків, але зробить кримінальне законодавство більш прозорим.

3. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України). Цей вид звільнення від відбування покарання орієнтований на окрему категорію осіб – вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей. Він є яскравим прикладом реалізації особливо гуманного ставлення до жінок з огляду на необхідність забезпечення максимально комфортних умов для пологів та виховання дитини, яка не повинна страждати через свою матір. Звісно, будь-який прояв гуманізму не повинен зашкоджувати суспільству в цілому, в зв'язку з чим законодавець передбачив ряд обмежень для застосування ст. 83 КК України. Йдеться про такі умови: 1) засудження до обмеження волі на будь-який строк і за вчинення злочину будь-якого ступеню тяжкості; 2) засудження до позбавлення волі, за винятком випадків, коли строк цього покарання більше п'яти років за умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Питання про коло обмежень у застосуванні звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох

років, у науці кримінального права належить до числа найбільш обговорюваних. Так, П.В. Хряпінський пропонує звузити такі обмеження, заборонивши звільняти на підставі ст. 83 КК України лише жінок, які засуджувалися до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи [8, с. 24]. Зазначена думка є виваженою та варта підтримки з єдиним застереженням: у примітці до ст. 83 КК України має бути дано роз'яснення, що розуміється під злочинами проти життя та здоров'я особи, оскільки однозначного їх трактування не існує.

Матеріальна підстава звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, відбувається у висновку суду про те, що таке звільнення буде повною мірою сприяти забезпеченню інтересів майбутньої дитини або такої, яка народилася, особливо щодо повноцінного догляду за нею та її виховання. Цей висновок ґрунтується на тому, що засуджена має сім'ю або родичів, які дали згоду на спільне з нею проживання, або вона сама, будучи звільненою від відбування покарання, має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

У цьому контексті звертає увагу пропозиція І.В. Шимончук, котра вважає за доцільне виключити з ч. 2 ст. 83 КК України положення про згоду родичів на спільне проживання із засудженою або про підтвердження такою засудженою самостійних можливостей на виховання дитини, оскільки це дасть можливість звільняти в порядку ст. 83 КК України і тих жінок, які не мають родин, або втратили їх в результаті засудження. Таким чином буде створено одну із гарантій реалізації принципу рівності усіх перед законом [9, с. 233].

Категорично не погоджуючись зі сказаним, слід підтримати думку Є.О. Письменського, який polemизуючи з І.В. Шимончук пише таке. По-перше, принцип рівності усіх перед законом у черговий раз трактується вельми довільно; по-друге, відмова від матеріальної підстави (навіть незважаючи на її оціночний характер) призведе до ситуації, за якої сама дитина опиниться у небезпеці, і, по-третє, за відсутності жодних гарантій стосовно благополучних умов існування звільненої буде відсутня впевненість у її подальшій правомірній поведінці [1, с. 257].

4. Звільнення від покарання за хворобою (ч.1, ч.2 ст.84 КК України). У деяких випадках необхідність у диференціації кримінально-правового впливу при відбуванні покарання може зумовлюватися не позитивною посткримінальною поведінкою та "достроковим"

досягненням мети покарання, а причинами, хоча й незалежними від волі засудженого, але такими, які роблять безглуздим подальше відбування покарання. Зокрема йдеться про психічну та іншу тяжку хворобу, на яку може захворіти засуджений.

У ст. 84 КК України, присвяченій розглядуваному виду звільнення, жодним чином не вирішено питання про звільнення особи від додаткових видів покарань. Вважаємо, що це є прогалиною кримінального закону, яка підлягає усуненню, адже у практиці правозастосування можуть виникати суперечності з цього приводу. Як варіант, пропонуємо зафіксувати в ч. 5 ст. 84 КК України положення, згідно з яким у випадку звільнення особи від покарання через психічну або іншу тяжку хворобу суд може звільнити особу не лише від основного, але й додаткового покарання, якщо його виконання з огляду на наявну хворобу не сприятиме досягненню мети покарання. Ураховуючи, що виконання деяких додаткових покарань (на кшталт позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю або позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу) не залежить від наявності або відсутності захворювання у засудженого (на чому справедливо наголошують деякі вчені [10, с. 42; 11, с. 397]), тому звільнення за хворобою від додаткового покарання має носити факультативний характер.

Згідно з ч. 2 ст. 84 КК України особа може бути звільнена від відбування покарання не лише через психічну, але й іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання. З урахуванням того, що особа, яка захворіла на іншу тяжку хворобу, на відміну від психічно хворої, усвідомлює суспільно-небезпечний характер вчиненого діяння і здатна адекватно сприймати виправний вплив здійснюваний щодо неї, при звільненні за ч. 2 ст. 84 КК України суд має враховувати тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. На думку В.М. Бурдіна, у цій частині положення ч. 2 ст. 84 КК України є неоднозначним. Законодавець не виправдано прив'язує питання про зупинення відбування та виконання покарання до тяжкості вчиненого злочину, характеристик особи, а також інших обставин. Адже навіть у тих випадках, коли тяжке захворювання реально перешкоджає виконанню покарання, суд може і не зупиняти його виконання. Проте в таких випадках цілком можливі ситуації, коли продовження застосування покарання не буде спрямоване на реалізацію його цілей, а, по суті, може перетворитися на знаряддя знущання над засудженим [12, с. 528]. Можемо частково

погодитися з висловленими міркуваннями. Якщо особа має тяжке захворювання, що позбавляє її можливості конструктивно сприймати всі засоби виправлення, які застосовуються до неї пенітенціарною службою, то подальше відбування покарання втрачає будь-який сенс, стає цілком антигуманним. Тому є виправданим у кожному випадку захворювання на тяжку хворобу застосовувати обов'язкове звільнення від покарання. Однак здійснити такі зміни доречно лише, передбачивши в кримінально-виконавчому законодавстві певні контролюючі заходи щодо осіб, які звільнилися від покарання за цією підставою, з метою недопущення скоєння нових злочинів. Якщо особа, яка звільнена через тяжку хворобу від покарання, не бажає виправлятися, у такому разі вона повинна повернутися до відбування покарання.

5. Звільнення від покарання на підставі акту про помилування (ст.ст. 85, 87 КК України). Помилування (разом з амністією) займає особливе місце в системі заходів кримінально-правового впливу, адже має складну юридичну природу. Так, деякі вчені справедливо пишуть про ідеологічну складову помилування, яка зберігається до нині. Як зазначає Ю.В. Саженков, інститут помилування має сприяти підвищенню авторитету глави держави, демонструючи його принциповість і державницький прагматизм, з одного боку, гуманізм і милосердя, з іншого [13, с. 5].

На сьогодні в Україні загальні питання помилування регламентовані в ст.ст. 85, 87 КК України, але основним нормативним документом є Положення про порядок здійснення помилування, затверджене Указом Президента України від 16 вересня 2010 р. № 902/2010. Це Положення за роки незалежності України неодноразово зазнавало змін, часом вступаючи в колізію з окремими положеннями кримінального закону. Наприклад, у ст. 85 КК України не згадується такий різновид помилування як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. В той час як п. 2 зазначеного Положення передбачає помилування у виді заміни покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням. Погоджуємося із І.О. Зінченко, яка стверджує, що в цьому разі положення підзаконного акту суперечать приписам закону, який має вищу юридичну силу [14, с. 219]. Іншими словами, заміна покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням не може застосовуватися на підставі акту про помилування.

Звісно проблемних питань, пов'язаних з правовою регламентацією помилування, чимало. Ця проблематика може претендувати на самостійне наукове дослідження, у якому головним питанням має стати

перспективи подальшого розвитку норм про помилування. Серед сучасних українських юристів висловлюються протилежні думки щодо шляхів такого розвитку. Скажімо, потребує фахового обговорення пропозиція знаного вітчизняного науковця В.Г. Гончаренка про скасування помилування як прояву образливої для людської гідності феодально-монархічної необмеженої влади, що грубо порушує закріпленій Конституцією поділ функцій влади і нехтує принципами демократичного судочинства [15, с. 776].

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що передбачені КК України засоби посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу мають різну правову природу: застосовуються як результат позитивної посткримінальної поведінки засудженого (ст.ст. 81, 82), через особливу гуманність до окремих категорій осіб (ст.ст. 83, 84) та з ідеологічних мотивів (ст.ст. 85, 87). Переважним чином доречність їх існування не викликає сумнівів, проте механізм правового регулювання потребує вдосконалення шляхом корегування окремих положень кримінального закону.

Використана література:

1. Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация: монография. / А.И. Чучаев, А.П. Фирсова. - М.: Проспект, 2010. - 320 с.
2. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія: передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров] / Є.О. Письменський. - Луганськ: ТОВ "Віртуальна реальність", 2011. - 338 с.
3. Коновалов А. Досрочно без суда / А. Коновалов // Ведомости. - 2010. - 17 декабря // http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/251981/dosrochno_bez_suda#ixzz18Udj06Y0.
4. Гель А. Застосування елементів прогресивної системи відбування покарання до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: проблеми правової регламентації / Андрій Гель // Підприємництво, господарство і право. - 2010. - № 8. - С. 157 - 161.
5. Казначеева Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Д.В. Казначеева. - Х., 2011. - 20 с.
6. Герасименко В.П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України [Електронний ресурс]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / В.П. Герасименко. - Х., 2007. - 20 с. - Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07gvpkpu.zip>.

7. Письменський Є.О. Застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми відмежування при визначенні матеріальної підстави /Є.О. Письменський // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 - 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. - Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. - С. 383 - 388.

8. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право" /П.В. Хряпінський. - Х., 2010. - 39 с.

9. Шимончук І.В. Застосування інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, та його роль у досягненні цілей кримінальної відповідальності / І.В. Шимончук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - 2009. - № 2. - С. 225 - 233.

10. Спасенников Б. Освобождение от наказания в связи с психическим расстройством / Борис Спасенников // Российская юстиция. - 2003. - № 4. - С. 42

11. Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. - Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. - 520 с.

12. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія / В.М. Бурдін. - Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. - 780 с.

13. Саженков Ю.В. Правовое регулирование помилования в российском законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саженков Юрий Викторович. - М., 2005. - 238 с.

14. Зінченко І.О. Щодо вдосконалення інституту помилування в кримінальному праві України / І.О. Зінченко // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 - 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. - Х. : Право, 2011. - С. 216 - 219.

15. Гончаренко В.Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування / В.Г. Гончаренко // Вибране. - К : Прецедент, 2011. - С. 771 - 778.